

DOKUMENTASJONSVEDLEGG TIL FREDNINGSSAK

Gården Øen, Helleland, Øyaveien 48

Gårds- og bruksnummer 80/3, Eigersund kommune

Fredningsdokumentasjonen består av to deler:

DEL 1: Informasjon om eiendommen og fotodokumentasjon av eksteriøret.

DEL 2: Fotodokumentasjon av interiøret (*unntatt offentlighet*).

Denne dokumentet er utarbeidet av Rogaland fylkeskommune som vedlegg til fredningsforslaget for Gården Øen. Der ikke annet er nevnt er foto tatt av Rogaland fylkeskommune. Dokumentasjonsvedlegget er revidert av Riksantikvaren september 2018.

Innhold

Innledning	4
Plassering.....	4
Historie	5
Våningshuset.....	7
Fasgardsløa.....	12
Steinfjøset.....	18
Tunet	23
Kvernhuset	23
Kanalen	28
Beskrivelse av § 19-området	33
Oppmålingstegninger	34

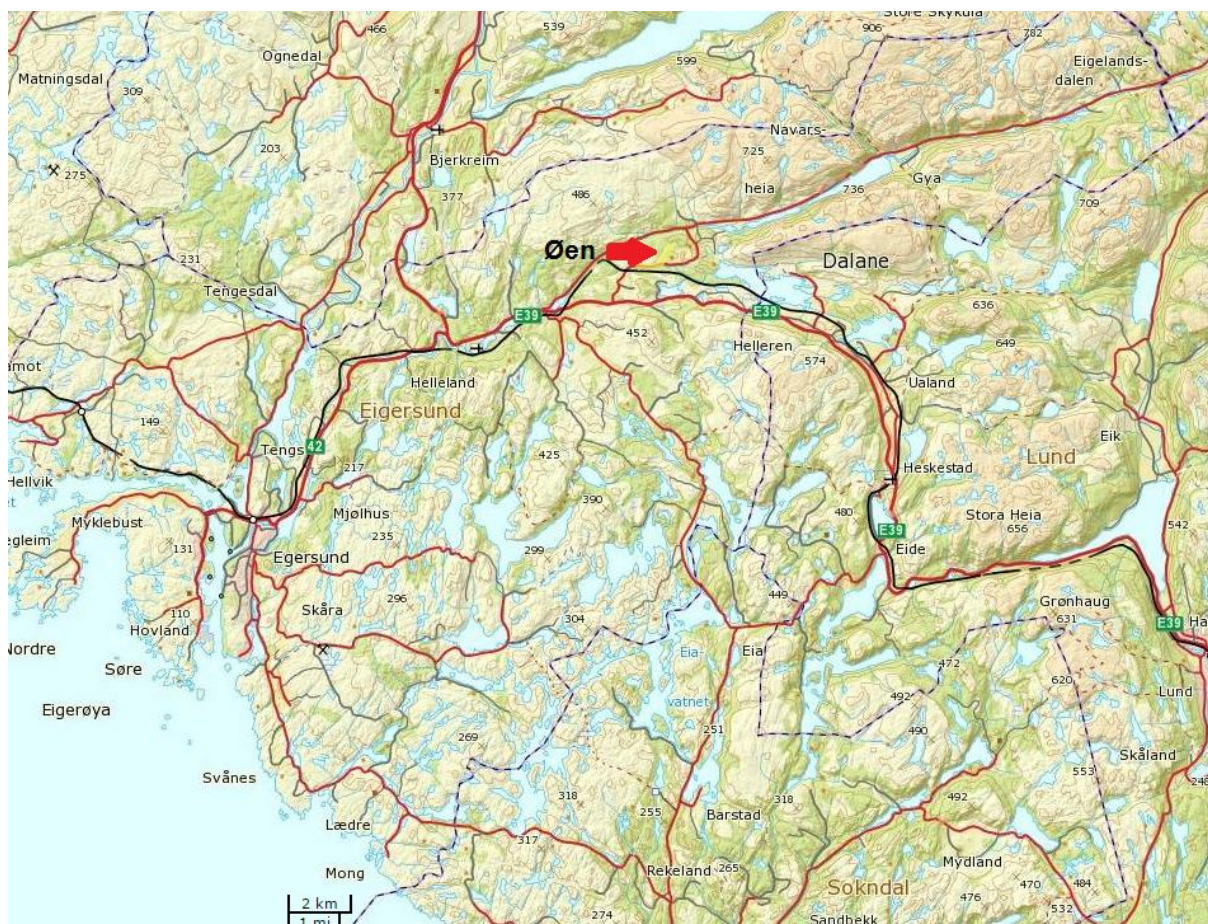

Innledning

Gården Øen (offisielt navn på stedet er Øya) på Helleland er blant de fremste kulturminnene i Eigersund kommune.¹ På grunn av den høye kulturhistoriske og arkitektoniske verdien ble gårdsanlegget midlertidig fredet av Rogaland fylkeskommune i 2011.

Plassering

Gården Øen 80/3 er en av fire gårder på Øen, og ligger om lag 3 kilometer øst for Helleland sentrum i Eigersund kommune. Helleland var egen kommune frem til 1965, da Helleland med sine 851 innbyggere ble slått sammen med Eigersund og Eigersund kommuner, samt to kretser fra Heskestad kommune, til den nye Eigersund kommune.

¹ I henhold til Sentralt Stedsnavnregister (SSR) er det offisielle navnet på stedet Øya. Lokalt kalles stedet Øen, som også har vært skrive måten til familienavnet i området.

Historie

Bygningene på Øen er datert til 1700- og 1800-tallet. Likevel har området vært bebodd og dyrket lenge før den tid. Arkeologiske dateringer fra et ildsted som ble funnet under gulvet i våningshuset viser at området ble bebodd senest i førromersk jernalder (altså fra 500 f. kr – år 0).

Sigvald Nilson Øen (1809-1895) er den første personen en med sikkerhet kan vite har bodd på gården, og han har sannsynligvis fått bygget våningshuset som står i dag. Sigvald giftet seg med Else Olsdatter Ramsland, men da hun døde i 1855, giftet han seg med Martha Nielsdatter Øen. Sigvald fikk tre barn; Sara (f. 1852) og Malene (f. 1853), fra det første ekteskapet, og Else Kristine (f. 1859) fra det andre. Sigvald kjøpte gården av sin far i 1836 mot at han betalte ut sine søsken og svogre, en sum på til sammen 458 spesidaler. I 1859 hadde gården 1 hest, 10 kyr og 40 småfe. I 1875 sådde Sigvald 1/8 tn rug, ¼ tn bygg, 6 tn havre og 4 tn poteter.

Else Kristine Øen overtok gården etter sin far. Hun giftet seg for første gang med Adolf Tønnesen (1861-1888), og for andre gang med Johannes Børildson fra Hæstad, i 1893. Fra det første ekteskapet fikk Else Kristine to gutter, Mandius Sigvart Karl Johan Theodor (f. 1886) og Tønnes Kasper (f. 1887), som begge døde tidlig. Fra det andre ekteskapet fikk hun fire barn; Børild (f. 1894), Marta (f. 1897), Sigvart (f. 1900) og Bertha (f. 1906).

Børild Johannesson Øen giftet seg i 1916 med Anne Tomine Helgesdatter Steine (f. 1891). De fikk to barn, Johannes (f. 1916) og Edith (f. 1924). De første femten årene bodde familien på gården. I 1931 kjøpte Børild og Anne Tomine et hus nede ved elva (*Tekseån*) og flyttet inn der. Foreldene ønsket at brødrene Børild og Sigvart skulle drive gården sammen. De delte teigene mellom seg og drev gården så lenge helsa holdt. Sigvart og søsteren Marta var de siste som bodde på gården, Sigvart frem til midten av 1980-tallet. På 1970-tallet kjøpte Johannes gården, både Børild og Sigvart sin del. Johannes Øen giftet seg med Kenny Efteland i 1948. De bodde selv i Helleland sentrum, men drev sauehold på Øen fram til begynnelsen av 1990-tallet. Da Johannes og Kenny begge døde i 2010, ble gården lagt ut for salg. I 2012 ble gården kjøpt av deres datter Herborg Øen Hansen og hennes mann Kåre Øen Hansen.

Gårdsanlegget består av fire bygninger; våningshus, løe, fjøs og kvernhus. Gården har beholdt sin gamle tunstruktur med bolighus, løe og fjøs plassert i tunformasjon rundt en glattskurt bergflate. Denne type bergflate kalles i Dalane for et *trøskjeberg*. Det var vanlig at løa ble plassert på et flatt berg der dette var mulig. Dermed fikk en ei løe som stod tørt, samtidig som berget gav et godt underlag for tresking av korn.

På begynnelsen av 1990-tallet var flere av bygningene i dårlig stand, og med midler fra Rogaland fylkeskommune påtok Dalane folkemuseum seg oppgaven med å sette bygningene i stand. Dette var et svært omfattende oppdrag, da forfallet var kommet langt. Fra 1992-1995 ble bygningene restaurert under ledelse av antikvarisk håndverker Olav W. Thomassen fra Dalane folkemuseum. Det ble videre inngått en avtale mellom museet og daværende eier om at Dalane folkemuseum skulle bistå eieren med vedlikehold av bygningene, og at løe, fjøs, gårdstun og kvernhus skulle være åpent for publikum.

Da daværende eier døde i 2010, og gården ble lagt ut for salg, ble gården midlertidig fredet av Rogaland fylkeskommune. Fredningen ble begrunnet med den betydelige kulturhistoriske og arkitektoniske verdien anlegget har. De nåværende eierne overtok gården i 2012, og har siden restaurert og oppgradert våningshuset. I våningshuset er de fleste overflatene fornyet og tilbakeført i samråd med regionantikvar og fylkeskommunen. Det er tatt utgangspunkt i husets stilhistoriske uttrykk slik det er funnet på bilder fra 1920-tallet. Vinduer og dører med tilhørende geriker er kopiert.

Våningshuset blir i dag brukt som feriebolig, og jorden er forpaktet bort til en nabo som driver med sauehold.

Våningshuset

Våningshuset har to inngangspartier. Mot sør, og synlig fra de gamle adkomstveiene, ligger hovedinngangen, som opprinnelig førte inn i en gang med adkomst til stuen på begge sider og til kjøkken, som opprinnelig var adskilt med en enkel vegg med dør. Inngangen fra denne siden var «stasinngangen» som helst brukt ved offisielle anledninger. På baksida vendt mot gardsrommet, trøskjeberget, løa og fjøset lå «hverdagsinngangen». Denne var brukt til daglig og førte inn til kjøkkenet, som tradisjonelt var rommet i huset der det til enhver tid brant ild, og som derfor var oppvarmet.

Våningshuset på Øen er et midtgangshus, bestående av to laftekonstruksjoner, og med en gang mellom dem. Huset minner om det ikonografiske «jærhuset» som har svåler/skuter i begge ender. Huset også en svål langs laftekjernene mot tunet. Svåler/skuter har tradisjonelt vært uisolerte med uthusfunksjoner, som til lagring av torv o.l. Den ene laftekonstruksjonen, og svillen i midtgangen, er dendrologisk undersøkt og funnet til å sannsynligvis være fra 1865 og 1883.

I denne regionen har tilsvarende hus blitt betegnet som Dalanehus. Et typisk tegn på slike Dalanehus var et lite vindu over inngangsdøren. Dette vinduet gav litt dagslys i trappen og på loftet. Grunnmuren til huset er av tørrmurt naturstein. På taket ligger det enkeltkrummede teglpanner av typen *Sandnespanner*. Huset hadde opprinnelig ikke takrenner, men fikk i løpet av restaureringsprosessen tidsriktige takrenner i tre. Det er drenert rundt huset.

I forbindelse med restaurering og oppgradering av våningshuset de siste årene, har alle bygningsdeler, med unntak av laftekonstruksjoner og teglpanner, blitt skiftet ut. Dette er gjort etter antikvariske prinsipper i samråd med regional bygningsantikvar og fylkeskommunen.

Fasade sør

Fasaden mot sør har vært det opprinnelige inngangspartiet til våningshuset på gården. Inngangspartiet er pensiden av huset som møtte gjester og har dermed hvitmalt, liggende dobbeltfals kledning med staff. Det er seks vinduer, hvorav fem av dem er to-fags, kittfals, koblede vinduer, med 3 ruter i hvert fag. Det siste vinduet er det før omtalte lille med fire ruter rett over inngangsdøren. Inngangsdøren er en innadslående, grønmalt, to-fløyet fyllingsdør (70/50-deling) med tre speil i hvert dørblad og glass i det øverste speilet i hver av fløyene. I vestre del av huset er det en enkel labankdør som leder inn i kjelleren (1/3-del av huset). Stilmessig inneholder fasaden elementer både fra seinempire og sveitserstil. Vinduene er tofagsvinduer med tre ruter i hvert fag, typiske empirevinduer. I belistningen er det over og underliggende vannbord med pynteklosser, typiske element fra sveitserstilen.

Fasade nord

Fasaden mot nord har stående rettskåret kledning med ukantede bord i ulike bredder. Kledningen er gråbeiset, dette gir inntrykk av ubehandlet treverk. Inngangsdøren er en enfløyet grønnmalt fyllingsdør med seks speil der det er glass i de to øverste speilene. I tillegg har fasaden tre hvitmalt labankdører. Labankdøren lengst mot øst er to-fløyet og leder inn i den østre svålen. Labankdøren i motsatt ende åpner mot svålen/skuten i vest. Bak denne labankdøren og labankdøren på midten er det satt inn ramtredører med glass. Fasaden har to vinduer, et ett-fags med tre ruter og et to-fags vindu med tre ruter i hvert fag. Tofagsvinduet gir dagslys til kjøkkenet. Ettfagsvinduet gir dagslys til gangen.

Fasade Vest

Fasaden mot vest har stående, umalt, stående rettskåret kledning. Kledningen er gråbeiset, dette gir inntrykk av ubehandlet treverk. I andre etasje er det et to-fags vindu med seks ruter i hvert fag.

Fasade øst

Fasaden mot øst har stående, umalt rettskåret kledning med ulike bredder. Kledningen er gråbeiset, dette gir inntrykk av ubehandlet treverk. I andre etasje er det et to-fags vindu med tolv glass. Ved restaureringen ble kledningen i svåler, gavler og nordside mot tun tilbakeført til stående rettskåret kledning.

Bilde til venstre er fra før restaureringen av våningshuset på 2010-tallet.

Fasgardsløa

Løa på gården er den mest unike av bygningene på gården. Den er en *fasgardløe*, en type løe som tidligere var svært utbredt i Dalane.² Det spesielle med fasgardløer er at bjørkeris er benyttet som kledning på hele eller deler av bygningen. I en artikkel i Universitetets oldsakssamlings årbok for 1935-1936 beskriver arkitekt Halvor Vreim fasgardsteknikken på følgende måte:

I fasgardveggene fylles rummet mellom to staurrekker fasgardslender til oppunder taket med mindre, helst langvoksne, bjørkebusker. Den ene rekken festes ved hjelp av trenagler eller spiker på yttersiden – og den annen på innersiden av svil og stavlegje. Buskene legges i veggen med kvist og løv på, men allikevel ble det et veldig forbruk som krevet stor tilgang på materialer. Bjørk egner sig best, for den faller med sine myke kvister tettest sammen og den bør hugges og legges i veggen ved St. Hanstider, for da sitter løvet best. Tykkelsen på rislaget svinger mellom 15 og 30 cm. Der hvor huset er mest utsatt for vær og vind er veggene gjort tykkest. Utenpå blir de av og til kledd med briske kvister, som er stukket inn i fasgarden, nedenfra og oppunder.³

Fasgardkledning ble brukt til løer på store og små gårder og til utløer. I Dalane har det i århundrer vært lite tilgang på skog og trevirke, og derfor har denne materialbesparende byggemåten hatt en særlig utbredelse her.⁴ En regner fasgardskledning for å være bedre for høyet enn vanlig bordkledning fordi fasgarden gir en både luftig og sammenhengende tett vegg som beskytter mot regn og snødrev. Arvid Midbrød hevder i årbok for Dalane folkemuseum at det fuktige klimaet i Dalane kan ha sammenheng med at fasgardskledning var utbredt. Midbrød hevder videre at bruken av fasgard virker til å ha hatt sitt tyngdepunkt i Sokndal, Heskestad og Helleland, men at teknikken også har vært kjent i Eigersund og Gjesdal. Midbrød avslutter sin artikkel i årboken med at *...det er i det hele tatt en preserende oppgave for norsk etnologisk gransking å utforske den karakteristiske og alderdommelige byggeskikken i Dalane som det nå bare er noen ganske få rester igjen av.*⁵ I dag, nesten 50 år senere, er det kun to fasgardløer igjen, denne og en som ligger på Barstad i Sokndal kommune.

Vreim diskuterer i artikkelen lignende byggemåter fra både innland og utland. I Nord-Hordaland har løer med brakekledning vært utbredt. I brakekledningen benyttes einer, og festeteknikken er noe annerledes enn på fasgardsløene. I løer på Sunnmøre har det også blitt brukt løvbuser på vegger på lignende måte som i Dalane. Hus med risflettede vegger er også kjent fra utlandet, blant annet har en funnet teknikken brukt i et bolighus i Würtemberg, Tyskland fra 800-tallet f. kr. Vreim sammenligner teknikkene på følgende måte:

...å bygge hus med færrest mulig konstruktive støttepunkter, og veggene mellom dem dannet ved hjelp av utfylling med lettere materialer, som er så aktuelt i vår tid, er et konstruktivt prinsipp som i hvert fall er knesatt for 3000 år siden. Stavløene på Vestlandet er bygget over samme konstruktive skjema. I Dalane er veggene mellom stolpene som vi har sett utfyllt med lettere materialer, men det er ulike meget mere klosset og primitivt utført enn ved bronsealderhuset i Würtemberg. Brakekledningen i Nordhordaland er derimot utført med fin beregning.⁶

² Arvid Midbrød hevder i årbok for Dalane folkemuseum 1968-1970 at fasgardsteknikken var den vanligste måten å bygge løer på i Dalane.

³ Vreim 1937: 133

⁴ Midbrød 1970: 59

⁵ Midbrød 1970: 62

⁶ Vreim 1937: 139

Vreim beklager seg over at:

...hos den yngre slekt er brakekledningen allikevel kommet i miskreditt, fordi den har fått det stempel på sig at den ikke er pen. De siste årsklasser foretrekker bølgeblikk til tross for at høiet nærmest veggen, på grunn av kondenseringsvatn som dannes på innersiden av blikket, ofte blir stygt og skjemt. De ser visst heller ikke at landskapet mishandles av den nye bebyggelsen – det er tiden. Praktisk, økonomisk og estetisk er den gamle kledning å foretrekke fremfor den nye, men arbeidet med utførelsen trenger steinaldermannens grove, tykkhudete hånd.⁷

Fasgardløa på Øen måler 17 x 7 meter og er en sammensatt konstruksjon av grindverk og laft under samme tak. Den østre delen er en grindbygd høyløe, mens den vestre delen er en laftet kornløe.⁸ På alle fire sider har løa svåler (utenfor grinda og laftet), og svålen mot øst har sneibeform. Taket er et sperretak med 18 sperrestein. Bygget er fundamentert med staver på honnstein.

Fasgardsløa var i svært dårlig stand på begynnelsen av 1990-tallet og ble da istandsatt av Dalane folkemuseum. Grindene og takkonstruksjonen ble skiftet ut, og taket ble lagt om med de gamle teglpannene.

---

⁷ Vreim 1937: 138

⁸ NIKU Temahefte 034, Grindbygde hus i Vest-Norge: eksempelsamling, s. 22

Fasade nord

Fasaden mot nord er dekket av fagardskledning. Vertikale staur holder bjørkerisen på plass. På midten av fasaden har man en stor labankdør.

Fasade sør

Fasaden mot sør har fagardskledning mot vest. Den østre delen er kledd med stående tømmermannskledning. En to-fløyet labankdør står midt på fasaden.

Fasade vest

Fasaden mot vest har stående låvekledning. På den høyre siden er det et tydelig, firkantet felt der kledningen er bredere.

Fasade øst

Løa har en svål mot øst som er kledd med fasgard. Over svålen er det benyttet stående låvekledning.

Steinfjøset

Steinfjøset på Øen er som navnet tilsier hovedsakelig konstruert av stein. Å bygge fjøs av stein har vært blant de vanligste byggemåtene i Dalane.⁹ Den nordre delen er en laftet fjøskasse og den søndre delen er en steinbygd hevdaløe. Takkonstruksjonen er her sperretak på sideåser som hviler på krakk eller hest på betene.¹⁰ Taket er tekket med enkeltkrummede teglpanner.

---

⁹ Midbrød 1970: 57

¹⁰ NIKU Tema hefte 034, Gri ndbygde hus i Vest-Norge: eksempelsamling, s. 22

Fasade vest

På fasaden mot vest finner man inngangen til steinfjøset. Inngangen er gjennom en enkel labankdør midt på fasaden. Fjøsets søndre ende har steinvegger opp til raftet. Den nordre enden har ca. 4 omfar med laftet tømmer.

Fasade øst

Østveggen er som vestveggen ført opp av stein helt opp til raftet for den søndre delen, og med stein/tømmer for den nordre. Det er et lite vindu med 4 ruter i overgangen mellom laftet vegg og steinvegg.

Fasade Nord

Fasade nord består av en laftekjerne som hviler på den lødde grunnmuren. I gavlkanten er det satt inn et et-fags vindu med en rute.

Fasade sør

På fasaden mot sør er den nedre delen av veggen av stein. Den øvre delen er kledd med stående tømmermannspanel. Her har en et lite et-fags vindu med fire glass.

Tunet

Tunet som fredes er området rundt våningshuset, fasnardløa og steinfjøset. Området er avmerket på kart i bestemmelsene.

Mellom bygningene, inntil fasnardløa, ligger en glattskurt bergflate, i Dalane kalt *trøskjeberg*. Berget gav et godt underlag for tresking av korn. Tunet består ellers av enkelte trær og steiner, og gressdekte flater.

Kvernhuset

Kvernhuset på gården ligger om lag 100 meter sør for gårdstunet. Kvernhuset er bygget inntil et annet kvernhus som forvaltes av Dalane folkemuseum (rødmalt). Kvernhuset som tilhører Øen består av en laftekjerne med en labankdør mot nord. Kverna har stående rettskåret kledning på vest- og østveggen. Mot nord er laftekjernen synlig. Veggene mot sør ligger inntil museets kvernhus. På taket ligger det enkeltkrummede teglpanner. Bygningen står på naturstein med punktvis bæring. Selve kvernen er ikke funksjonell i dag, men *kvernkallen* uten fjøler er på plass under kverna, og inni kvernhuset er det kvernsteiner og en *kornvie*. Tørkehuset lå like ved kvernhusene, men det har falt ned. På tørkehuset var det snortrekk for treskeverket opp på gården (nesten 200 meters avstand).¹¹ Snortrekket bandt sammen kvernkallen med treskeverket oppe på gården.

Kvernhuset ble totalrestaurert av Dalane folkemuseum i 1993. Det var da preget av sterkt forfall med store råteskader. Alt tømmer, bjelker og kledning er fra restaureringen i 1993.

---

¹¹ Haugen og Ueland, *-der korn sildrar*, s. 158

Kanalen

I tilknytning til kvernhusene er det konstruert en kanal for føring av vann til kvernhjulet som går langs elven. Kanalen har sikret kvernhuset jevn og stabil tilgang på vann. Kanalen er omtrent 100 meter lang og omtrent 2-3 meter bred. Kanalen er laget av lødd stein på begge sider. Ved inngangen til kanalen er elven delvis demmet opp med stein som leder vannet inn i kanalen.

Kanalen har ikke vært i bruk på mange år og er til dels utrast og overgrodd.

Den gamle veien

Partiet av den gamle veien til Øen som fredes, er omtrent 200 meter lang og går fra *Årrestadveien* opp til *Øen* og videre til neste gård. Veien går like sør for dagens vei (*Øenveien*). Veien har en bredde på om lag 3 meter. Flere partier er bygget opp med naturstein. Veien har ikke vært i bruk siden den nye veien ble ferdigstilt i 1956, og er til dels overgrodd.

Beskrivelse av § 19-området

Området som fredes er på om lag 60 dekar og består hovedsakelig av skog og beitemark. De offentlige veiene *Øenveien* og *Årrestadveien* går gjennom det fredede området. Mot sør grenser området til elva *Tekseåna*.

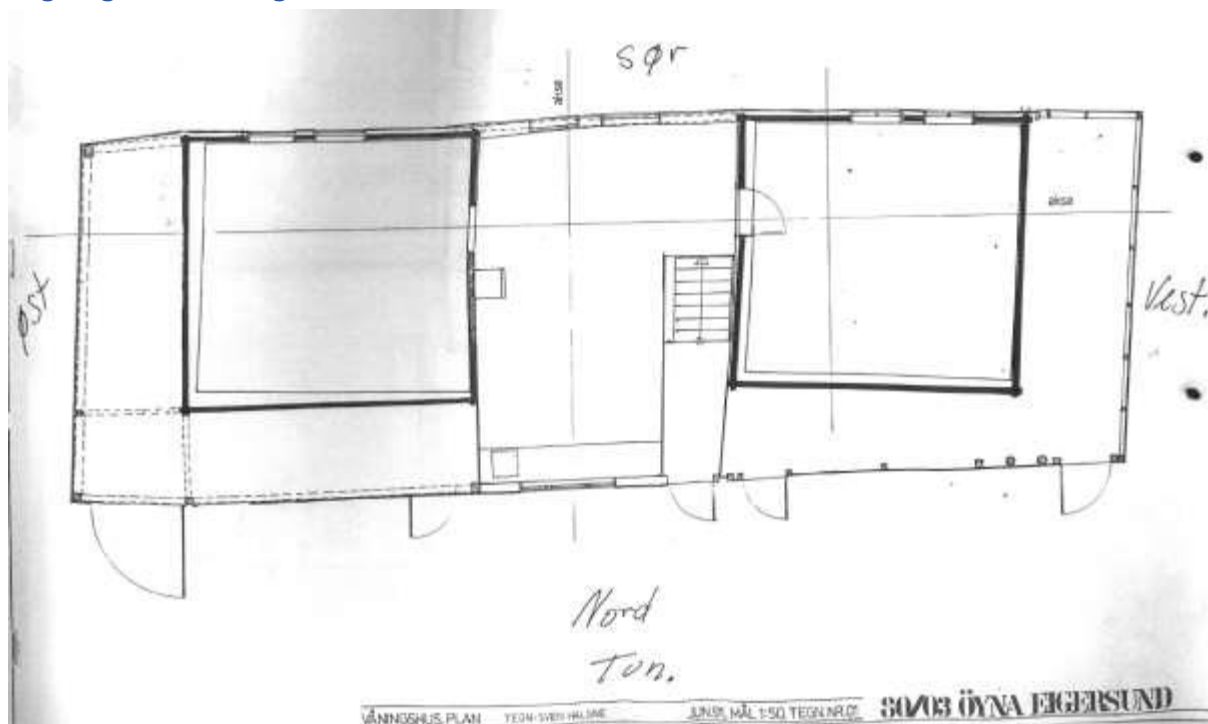
Bildet er hentet fra Google Maps

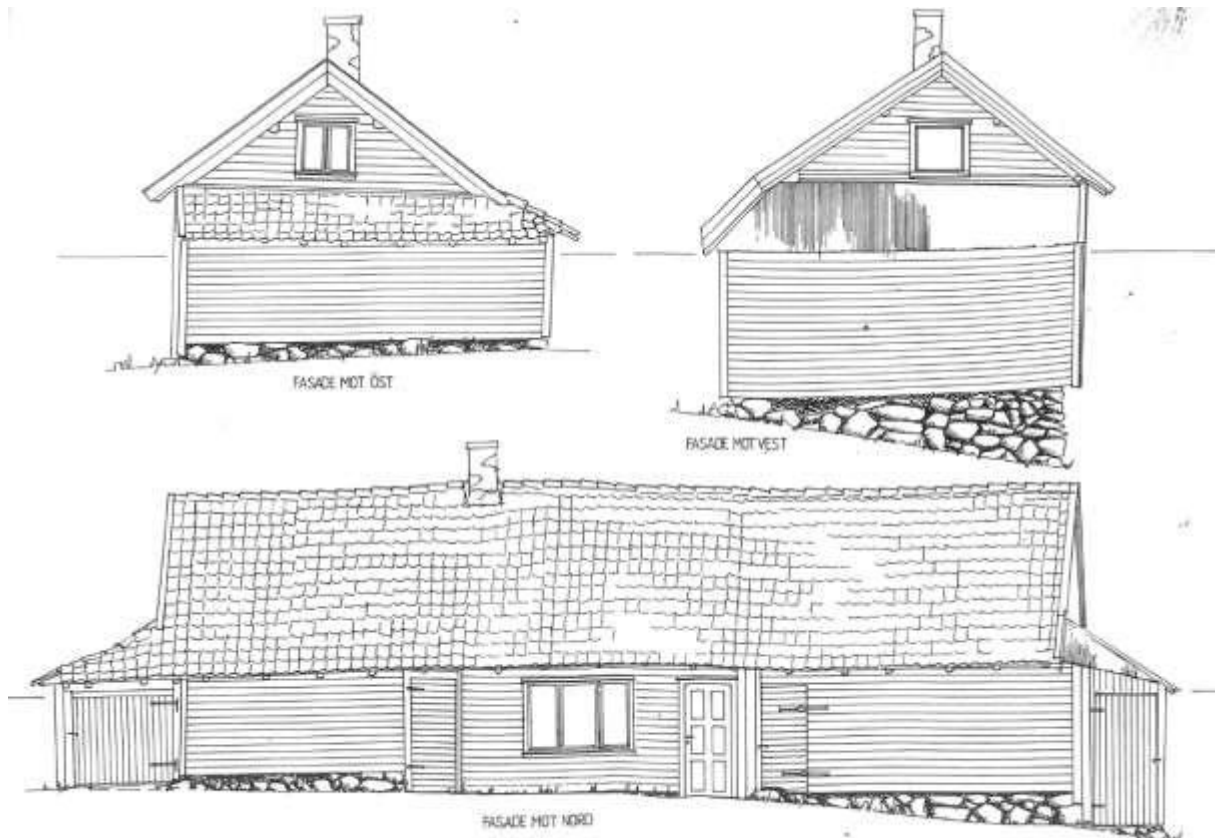

Oppmålingstegninger

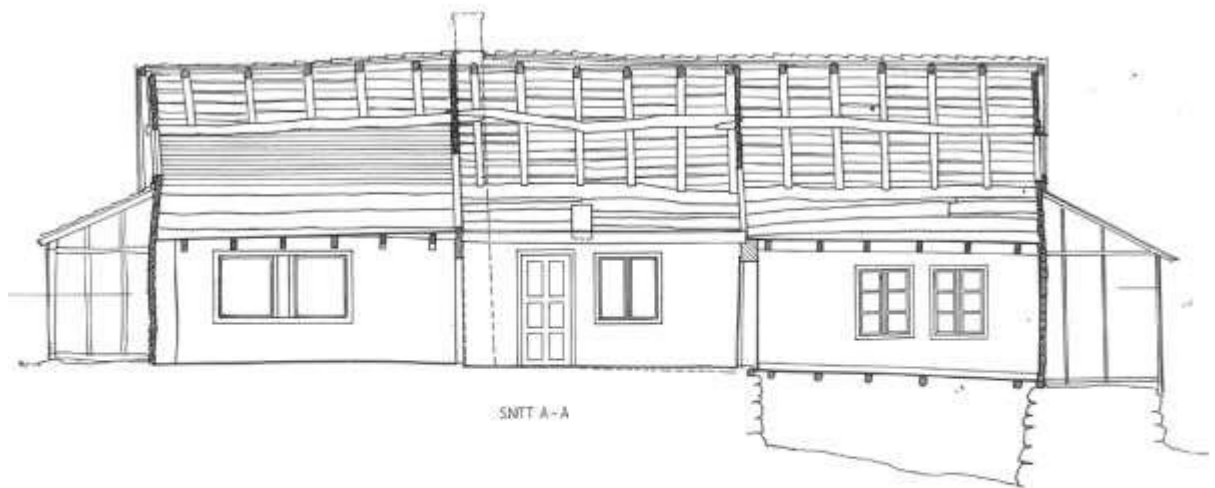
I forbindelse med restaureringsarbeidet som ble ledet av Dalane folkemuseum på 1990-tallet ble bygningene (våningshuset, fasgardløa og steinfjøset) målt opp av arkitekter. De ble deretter utarbeidet nøyaktige tegninger av bygningene. Tegningene er laget av arkitekt Sven Halsne.

Tegninger av våningshuset

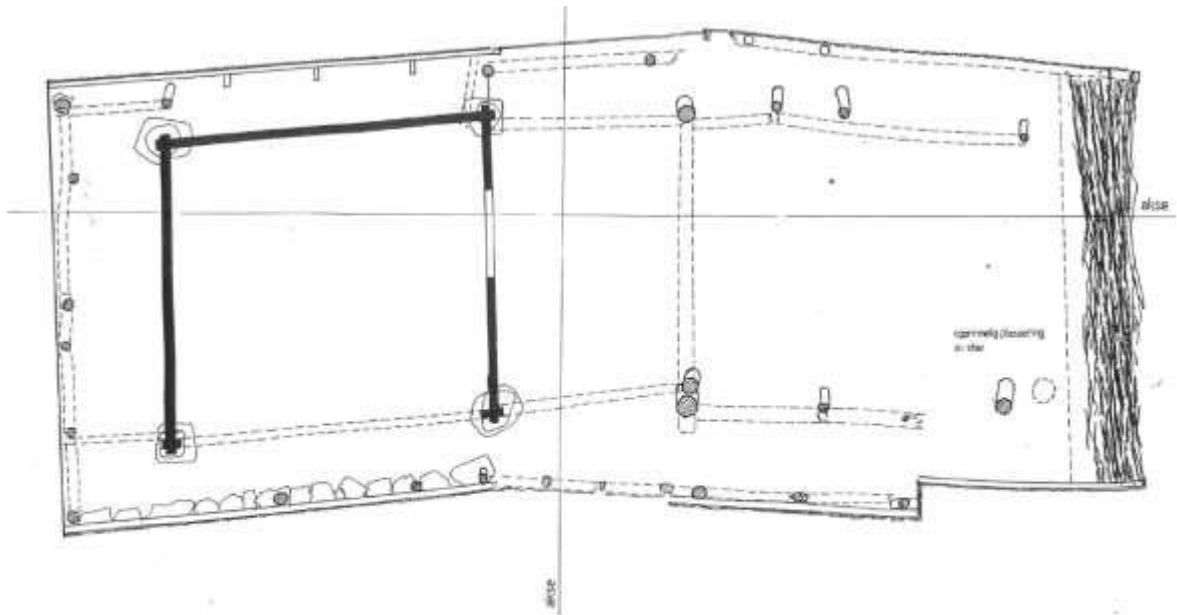

VÄNINGSHUS, FASADER TEKNISKEN HÄLSÖE JUN 91 MÅL 1:50 TEJN NR 03 30/03 ÖYNA, EIGERSUND

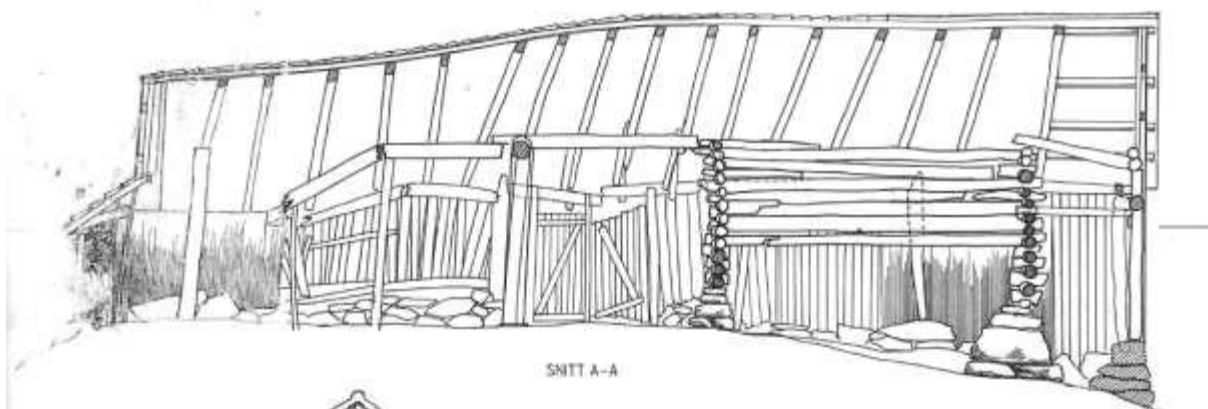

VÄNINGSHUS, SNITT TEKNISKEN HÄLSÖE JUN 91 MÅL 1:50 TEJN NR 03 30/03 ÖYNA, EIGERSUND

Tegninger av fasgardløa

LØE PLAN   TEØN SVEN HÅLØE   JUN 91, MÅL 1:50, TEØN NR. 06   **SOM BÖYNA EIGERSUND**

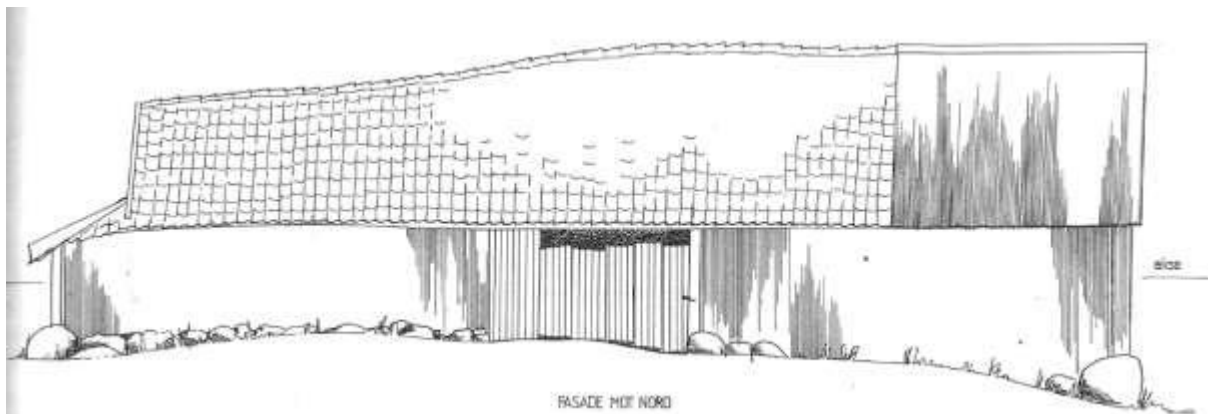

SNITT A-A

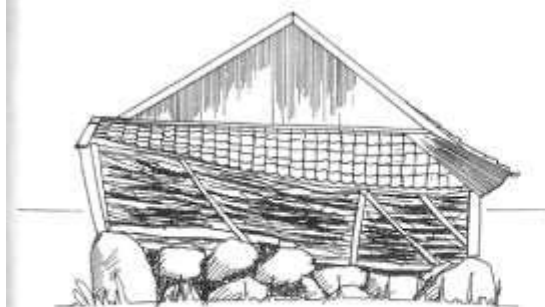

SNITT B-B

LØE, SNITT   TEØN SVEN HÅLØE   JUN 91, MÅL 1:50, TEØN NR. 07   **SOM BÖYNA EIGERSUND**

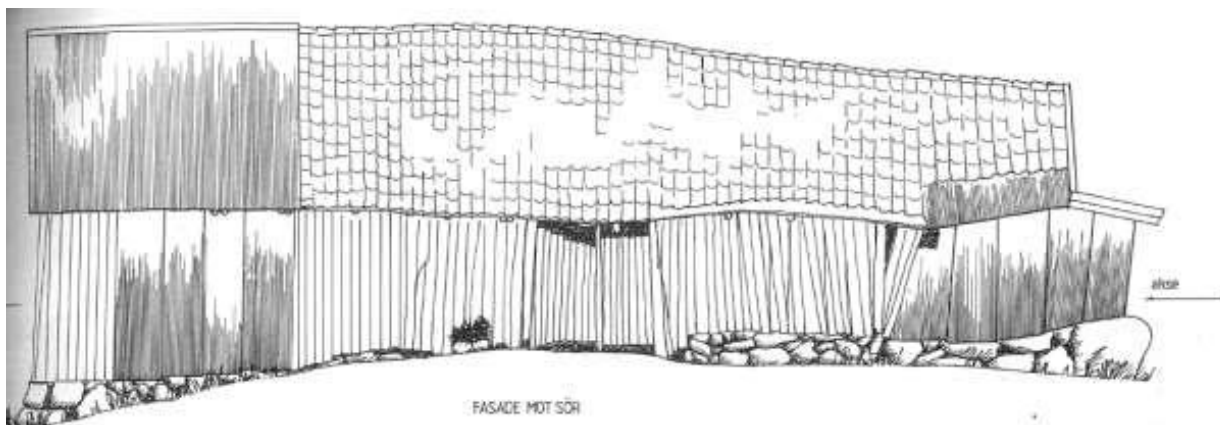

FASADE MOT NORD

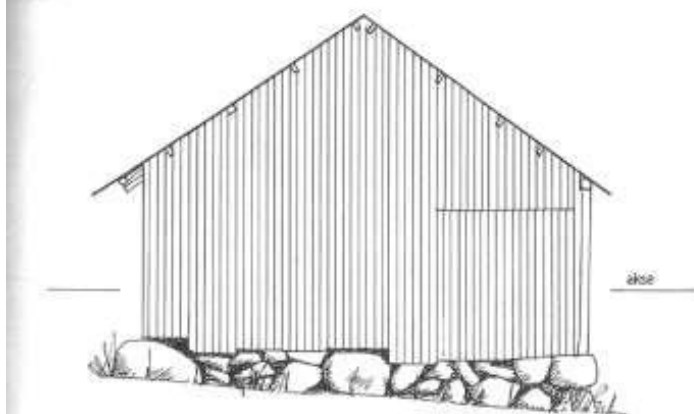

FASADE MOT ÖST

SKALP ÖYNA, EGGERSUND

FASADE MOT SÖR

FASADE MOT VEST

LÖE, FASADER   TEBNI ÖYNA, HALSÖ   JUNI 91, MÅL 1:50   TEGN. NR 08   SKALP ÖYNA, EGGERSUND

Tegninger av steinfjøset

